

УДК 82-17(051):930.85: 358. 43(477)

САТИРИЧНО-ГУМОРИСТИЧНІ ЧАСОПИСИ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ (на прикладі перших номерів “Червоної калини”)

Ірина ДРУЖКОВА

*Одеська національна академія харчових технологій,
кафедра соціології, філософії та права,
вул. Канатна, 112, 65039, м. Одеса, Україна
e-mail: irise2002@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.32.92-98
ORCID: 0000-0002-7934-5057*

У статті на основі оприлюднених матеріалів робиться спроба розглянути один з багатьох аспектів діяльності Українських січових стрільців. А саме видання гумористичного часопису “Червоної калини” у 1917 р. Традиції самвидаву, поширені за часів дисиденства в ХХ ст., мали історичне підґрунтя саме в пресі українських січових стрільців. Видання містять різноманітний матеріал не тільки гумористичного чи сатиричного характеру. Є літературні розвідки, поетичні сторінки та політична критика.

Часопис “Червона калина” був виданням стрілецтва, і в першу чергу саме для стрілецтва. Місячник є сторінкою з історії українського народу та його визвольних змагань. До того ж пресу УСС різного часу творили відомі літератори й художники. У цьому часописі добре можна виявити і патріотичний дух січових стрільців, і романтичність та ліричність поезії, присвяченої життю. Поезія протиставляється гумористичним, а то й сатиричним описам трагічних сторінок історії, що теж є одним із засобів долання перешкод і трагічного досвіду, який пережили вояки.

Ключові слова: часопис, українські січові стрільці, “Червона калина”, Антон Лотоцький, Микола Угрин-Безгрішний, гумор, сатира, поезія.

На зламі епох завжди виявляється підвищене зацікавлення історією, минулим подіями, які можна було б екстраполювати на сучасність. Дослідників та пересічних громадян цікавлять не тільки величні історичні явища, як-от революція, але й дуже прості побутові речі, пов’язані з історією простих людей, але які в буденних справах творили історію. “Зараз або ніколи”, – писав Роман Гурик, саме під таким гаслом жили й українські січові стрільці.

Сьогодні для українського суспільства вкрай необхідним є вивчення, критична оцінка й творче використання духовних надбань минулого для розуміння новітніх феноменів і процесів у соціокультурній сфері. Такий підхід веде до поглибленого осмислення українського історичного процесу та розвитку суспільства. За часів незалежності відбулося відродження автентичних національно-культурних цінностей в українському суспільстві, які склалися впродовж тисячолітньої історії формування української народності, нації, держави. Протягом цієї історії було втрачено багато духовно-культурних цінностей, особливо за часів панування Австро-Угорської та Російської імперій. Це такі національні реліквії, як державна символіка, традиції, обряди, культурно-мистецькі твори, храми, ікони та інші атрибути української національної ідентичності.

У добу національно-визвольних змагань остаточно сформувалася національна ідея й надалі доповнювалася, стверджувалася й розвивалася всіма національними патріотичними силами українців. Належне місце в історії України посіли українські січові стрільці, які продовжували цей історичний процес, і закріпили старі народні, культурно-мистецькі й національні цінності та створили нові духовно-патріотичні основи українства. Українські січові стрільці були творцями нових форм духовної, національно-державної, культурно-мистецької творчості, а також носіями нових ідей і політичних уподобань.

У кінці ХХ ст. після проголошення незалежності України відбувається процес формування сучасної української історіографії. Якщо до проголошення незалежності історичні роботи з даної тематики можна порухувати на пальцях, і в першу чергу це самі колишні

“усусівці” як Микола Угрин-Безгрішний¹ та Никифор Гірняк² яким і належать перші спроби загального дослідження усієї діяльності Українських січових стрільців. Окремо варто згадати, що мабуть найбільша пошана за ретельне збереження документів попри подальші буремні події Другої світової в тому числі. В останнє десятиліття ХХ – на початку ХХІ ст. історії стрілецького руху присвятили свої монографії, статті, нариси сучасні автори: С. Горєвалов, К. Науменко, М. Литвин³; були написані дисертаційні дослідження на високому академічному рівні М. Лазарович, Т. Кузьменко, К. Рожак та багатьох інших⁴. У 2003 р. з’явилася робота М. Лазаровича “Культурно-просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни”, яка безпосередньо торкається теми цієї статті. Поряд з історією січового руху праці певною мірою розкривають процеси розвитку освіти, концертної діяльності стрілецьких музичних колективів, їхньої просвітницької роботи⁵.

Окрім славетної військової історії, українські січові стрільці зробили дуже багато й для культури, освіти України. Причому цей вплив був як прямим, так і опосередкованим. І саме періодичним виданням УСС наразі не була приділена належна увага. Так, навіть у підручнику з історії української журналістики, були згадані далеко не всі часописи, які започаткували стрільці, тому автор акцентує саме на одному з журналів⁶.

Примірник за травень є у Львівському державному обласному архіві, але це інший примірник, аніж у Лондонському архіві ОУН. Червоним чорнилом на львівському примірнику стоїть печатка “Редакція “Червоної калини” в Коші У.С.С”. Така ж на сторінці ЦДАВО України ф. 4465, оп. 1, спр. 222, арк. 1⁷. У Лондонському архіві Організації Українських Націоналістів зберігається три примірники “Червоної калини” за травень, і два номери які вийшли у серпні. Вони оцифровані⁸.

Традиції самвидаву, дуже поширені в ХХ ст. і, формувалися саме на цих виданнях січових стрільців. Видання містять різноманітний матеріал не тільки гумористичного чи

¹ Угрин-Безгрішний М. Кіш УСС. *Літопис Червоної калини*. Львів : Червона Калина, 1935. Січ. С. 5–7.

² Гірняк Н. Кіш УСС. *Історичний календар Червоної Калини на 1935 р.* Львів : Червона Калина, 1934. С. 46–56 ; Гірняк Н. Організація і духовний ріст Українських січових стрільців. Філадельфія : Америка, 1955. 84 с.

³ Горєвалов С. І. Військова журналістика України в національно-визвольних змаганнях / Від-ня військ. підготов. Держ. ун-ту “Львів. політехніка”. Львів, 1997. 317 с.; Литвин М. Р., Науменко К. Є. *Військова еліта Галичини*. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича, 2004. 376 с.

⁴ Кузьменко Т. Г. Історичний розвиток стрілецької пісні. *Рідна школа*. № 5. Київ, 2003. С. 74–76 ; його ж: Культурно-освітня діяльність Українських Січових Стрільців в Наддніпрянській Україні. *Проблеми історії України XIX – початку XX століть*. Вип. VII. Київ, 2004. С. 21–24 ; його ж: Педагогічна та освітня діяльність Українських Січових Стрільців на Волині. *Вісник КНУКіМ*. Вип. 3. Київ, 2005. С. 11–14 ; Кузьменко Т. Культурно-освітня діяльність українських січових стрільців в Наддніпрянській Україні. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2004. № 7. С. 176–186. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xix_2004_7_176 ; Гірняк Н. Й. Організація і духовний ріст Українських Січових Стрільців. 1955 ; Горбик В. О., Денисенко Г. Г. *Воєнна історія України в пам’ятках*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. 177 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0001684> ; Лазарович М. *Культурно-просвітницька діяльність Українських січових стрільців у роки Першої світової війни*. Тернопіль : Тайп, 2003. 114 с. ; Лазарович М. В. Українські січові стрільці в революційних подіях у листопаді 1918 р. в Східній Галичині. *Український історичний журнал*. 1998. № 5. С. 40–52. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1998_5_40 ; Рожак К. Мистецьке угруповання Українських Січових Стрільців: ідеологічні засади та провідні напрями діяльності. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2008. С. 204–215.

⁵ Лазарович М. *Культурно-просвітницька діяльність Українських січових стрільців у роки Першої світової війни*. Тернопіль : Тайп, 2003. 11 с.

⁶ Михайлин І. Л. *Історія української журналістики XIX століття*. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 720 с.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 4465, Оп. 1. Спр. 222. Арк. 1. URL: <http://tsdavo.gov.ua/4/webpages/64026961.html>.

⁸ Червона Калина. Трав. 1917 ; Червона Калина. Серп. 1917 ; Червона Калина. 15 Серп. 1917. URL: <http://ounuis.info/archive/library/Journals/chervona-kalyna.html>.

сатиричного характеру. Є літературні розвідки, поетичні сторінки та політична критика. Так, у травневому часописі міститься достатнього розлога критика на ідею Дмитра Донцова, автора критики насамперед непокоїли вислови Д. Донцова, якими образно називав українців політолог. Тому критична стаття й отримала назву “Нарід-бастард”⁹.

Саме в цьому середовищі виникають і розвиваються нові напрямки в літературно-публіцистичній діяльності, художньо-образотворчому мистецтві, музиці та поезії. Особливо це стосується розвитку та популяризації стрілецької пісні “Ой, у лузі червона калина похилилася”, яка перетворилася на своєрідний народний гімн. Вона була й залишається не лише гаслом Українських січових стрільців, а й національним символом всієї України.

Заслуговує на особливу увагу “Поважний гумористично-сатиричний ілюстрований січовий місячник “Червона калина”. Видавали місячник представники “Артистичної горстки УСС”. Його редактором став Микола Угрин-Безгрішний. Перший номер вийшов у травні 1917 р. До п’ятого номера він виходив як місячник, а з п’ятого мав виходити не періодично, проте частіше. Знаходимо на сторінках зразки високоякісної публіцистики, чудові поетичні рядки. Журнал активно виступав за чистоту української мови. Підґрунтям для цього та багатьох інших видань були січові та пластові друковані органи, що з’являються протягом 1912–1914 рр. Друковані органи січових стрільців 1917–1918 рр. були як правило рукописними або відбивалися на гектографі. Виходили за дозволом стрілецької команди на власні стрілецькі кошти, максимальний наклад сягав 100 примірників¹⁰.

Державний архів Івано-Франківської області зберігає колекцію місцевих газет і журналів, особливо цінними з яких є релігійні видання, преса періоду ЗУНР. Зокрема, серед них зберігається один з примірників Червоної калини” за липень 1917 р.¹¹.

Починається примірник гумористично-сатиричного місячника зовсім не гумористично, а з серйозних поетичних роздумів, авторство яких належить Антону Лотоцькому, поету та педагогу. Поезія “Сон” про “мету заповітну” “Свободу” й роздуми про те, “коли то вже раз сон сій гарний сповниться”. Вірш датується 6 червня 1917 р. Загалом майже всі твори підписані, хоча б абрєвіатурами, та датовані¹².

Наступний вірш належить перу Миколи Угрин-Безгрішного. Це відомий український прозаїк, поет, драматург, видавець, фотограф, педагог, активний учасник національно-визвольних змагань та громадський діяч, учасник “Просвіти”. Народився в селі Куп’ятичі Перемишльського повіту в селянській родині в 1883 р. Освіту здобував у гімназіях Перемишля, Сянока й Тернополя, на філософських факультетах Львівського та Чернівецького університетів.

Після навчання, у 1911 р., переїхав у Рогатин. Тут працював викладачем української, латинської, німецької й польської мов в Українській гімназії. З початком Першої світової війни до майбутнього національного війська вирішили піти багато рогатинських гімназистів, яких було організовано в окрему Рогатинську сотню під керівництвом викладачів гімназії Никифора Гірняка та Миколи Угриня.

З появою Легіону українських січових стрільців було створено Пресову квартиру (орган розповсюдження та збереження інформації про УСС), при якій діяли: етапна гімназія, курси для неписьменних стрільців, читальня з бібліотекою. Саме Микола Угрин був одним з організаторів Пресової квартири¹³. Невдовзі тут зібралася плеяда талановитих письменників, журналістів, художників, музикантів, серед них Осип Назарук, Левко Лепкий, Роман Купчинський, Осип Курилас, Лев Гец, Михайло Гайворонський, Дмитро Вітовський, Антін Лотоцький та інші.

⁹ Червона Калина. Липень. 1917.

¹⁰ Животко А. П. Історія української преси / упоряд. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура та наука, 1999. 368 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0007906>.

¹¹ Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). Бібліотека. Спр. 201. (Червона Калина. Липень 1917 р.). Далі – Червона Калина.

¹² Червона Калина. Лип. 1917. С. 2.

¹³ Лазарович М. Культурно-просвітницька діяльність Українських січових стрільців у роки Першої світової війни. Тернопіль : Тайп, 2003. 114 с.

Сумно-іронічний вірш Миколи Угриня, надрукований у “Червоній калині” за липень, мав назву “Думка Талергофця”. Подаємо його повністю:

Думка Талергофця

“Гей, Телергофе, славний батьку,
Чимало ти наплотив нас –
За нашу вірність до останку
Дав плату гідну й всю нараз...
За жертви наші, що склали
За “вітчини” за нашу кров, –
Ми ласк твоїх ущерть зазнали,
Сліпила нас твоя любов...
Ти пригортав до серця твого
Старців, молодців і дівчат –
І тисячі до сну смачного
Заколював твій вірний брат...
І сплять вони безжурно, тихо...
І віриш – спать по вік будуть...
Не вір! Пробудяться на лихо
І всі до тебе знов прийдуть!!!
За всі батьківські благодаті
Прийдуть подякувати тобі –
Ти будеш їх вдяку відчувати
У безпошадній боротьбі!!!”

Микола Угрин-Безгрішний
22.06.1917¹⁴.

Багато публікацій було присвячено українській революції, з номера в номер часопис друкував розвідку Антона Лотоцького та Миколи Угриня-Безгрішного “Дещо про літературну українську мову”, а також сатиру й гумор. На сторінках журналу давали оцінки деяким анти-українським проявам. Серед авторів тут, крім уже зазначених, були Андрій Бабюк, Василь Бобинський та інші, ілюстрували його Осип Курилас та Михайло Гаврилко¹⁵.

Всю розмаїту палітру засобів критичного й потішного змалювання життя (пародія, фейлетон, байка, шарж, карикатура, каламбур, гротеск, алегорія тощо) можна знайти на сторінках видання під підписами Козак Незнайко, Жевжик Дзавуленко та ін.

Місячник оздоблювався графікою. Так, за липень міститься “Хор УСС, орудник Лесь Гринішак” з датуванням Пісочна 3.12.1916. Художником був видатний О. Курилас¹⁶. Навесні 1917 р. стрілецький духовий оркестр під керівництвом підхорунжого М. Гайворонського нараховував близько тридцяти музикантів, було також створено смичковий та струнний оркестри під керівництвом підхорунжого Л. Гринішака. Про це свідчить концерт за участю стрілецького оркестру в м. Перемишль з нагоди свята проголошення української державності 1917 р. Організований концерт перетворився на загальноукраїнську маніфестацію. За свідченням учасників тих подій, то: “Весь український Перемишль проводив нас у поході через місто, це була сердечна зустріч з чудовими гостинами після концерту!”¹⁷. Крім того, представлені портрети діячів УСС¹⁸.

¹⁴ Червона Калина. 1917. Лип. С. 2.

¹⁵ Кузьменко Т. Культурно-освітня діяльність українських січових стрільців в Наддніпрянській Україні. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2004. № 7. С. 176–186. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xix_2004_7_176.

¹⁶ Крижанівський А. Осип Курилас : Альбом-монографія. Львів : Західноукраїнський інформаційно-видавничий центр, 2008. 276 с.

¹⁷ Кузьменко Т. Г. Мистецько-театральна творчість українських січових стрільців у контексті національного руху першої чверті XX ст. *Питання культурології.* 2015. Вип. 31. С. 72–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pk1_2015_31_12.

¹⁸ Червона Калина. 1917. Лип. С. 8.

Розміщувалися й етнографічні розвідки, зокрема, було надруковано волинську народну пісню “Зелений Дубочку”, записану в селі Мокрець Остапом Вахняніним, а гармонізував під неї Богдан Вахнянін у січні 1917 р. Надруковані були не тільки текст, а й ноти.

Уміщена стаття “Дещо про українську літературну мову”, де йшлося про варваризми в українській мові у побуті. Вона була підписана АЛМБУ й належить перу творчого тандему А. Лотоцького та М. Угрин-Безгрішного¹⁹.

Крім того, у місячнику містився критичний огляд “Тифусної одноднівки” – “пам’яткової збірки кwarantанників” редакторства Юрка Каламаря, написаний Миколою Угрин-Безгрішним²⁰.

Критична розвідка “Багато галасу з нечева”, автора “аб” Мирослава Ірчана (Андрій Бабюк) описує скандал навколо офіційної картки УБУ, надрукованої у Відні²¹.

“Червона калина” була виданням стрілецтва, і насамперед саме для стрілецтва. Місячник є сторінкою з історії українського народу та його визвольних змагань. Загалом пресу УСС різного часу творили відомі літератори й художники: Микола Угрин-Безгрішний (Микола Венгжин), Антін Лотоцький, Мирослав Ірчан (Андрій Бабюк), Юрко Шкрумеляк, Василь Бобинський, Йосип Курилко, Михайло Гаврилко та ін²².

У цьому часописі добре виявляється і патріотичний дух січових стрільців, і романтичність та ліричність поезії, присвяченої життю, зокрема, остання протиставляється гумористичним, а то й сатиричним описам трагічних сторінок історії, що також у певний спосіб допомагала подолати трагічний досвід, який пережили ці вояки.

SATIRICAL AND HUMORIST MAGAZINES OF UKRAINIAN SICHOVYX STRILCIV (based on the first issues of the magazine “Chervona kalyna”)

Iryna DRUZHKOVA

Odessa National Academy of the Food Technologies,
Department of Sociology, Philosophy and Law,
Kanatna st., 112, 65039, Odessa, Ukraine
e-mail: irise2002@gmail.com

Summary

The traditions of samizdat were spread during the dissident era in the XX ct. It had a historical background in the Ukrainian sichovyx strilciv press. The publications contain a variety of material, far from being just humorous or satirical. There were songs, articles, poetic pages, and political criticism. The magazine also had graphic works of high quality.

The magazine “Chervona kalyna” was the edition of Ukrainian sichovyx strilciv, and first of all it was for Ukrainian sichovyx strilciv. The magazine was a page of the Ukrainian people and they liberation struggles history. In addition, the Ukrainian sichovyx strilciv press was created by famous writers and artists: This magazine was well manifested in the patriotic spirit of the Ukrainian sichovyx strilciv. Romantic and lyrical poetry was devoted to life, and this part of the magazine was contrasted humorous and even satirical descriptions of the tragic pages of history. This was to a certain point, the same way to overcome, a traumatic past moments experienced by these warriors.

The main thesis of the article are the Ukrainian sichovy strilci were continued this historic process, and secured the old folk, cultural, artistic and national values and created new spiritual and patriotic foundations of Ukrainianity, took the proper place in the history of Ukraine. The Ukrainian sichovy strilci were the creators of new forms of spiritual, national-state, cultural and artistic creativity, as well as carriers of new ideas and political preferences.

At the end of the twentieth century after the proclamation of Ukraine’s independence, many authors are exploring this issue: S. Horivalov, K. Naumenko, M. Lazarovych, T. Kuzmenko and many others wrote

¹⁹ Червона Калина. 1917. Лип. С. 13.

²⁰ Червона Калина. 1917. Лип. С. 17–19.

²¹ Червона Калина. 1917. Лип. С. 19–20.

²² Угрин-Безгрішний М. Кіш УСС. *Літопис Червоної Калини*. Львів : Червона Калина, 1935. Січ. С. 5–7.

dissertation researches. Along with the history of the sich movement, to a certain extent, they reveal the processes of development of education, the concert activity of musical groups of the rifle, their educational work.

In addition to the glorious military history, Ukrainian sichovy strilci have done a lot for the culture and education of Ukraine. Moreover, this influence was both direct and indirect. And the USC periodicals were not given due attention at this time. So, even in the textbook on the history of Ukrainian journalism, not all that periodicals were mentioned, therefore the author focuses on one of the magazines. "Chervona kalyna" was published in Kosh U.S.S.

The publications contain diverse material not only humorous or satirical. There are literary intelligence, poetic pages and political criticism. Thus, in the May magazine there is enough critique of the idea of Dmytro Dontsov, the author of the criticism was primarily concerned with the statements of D. Dontsov, which politicians called the Ukrainians figuratively. Therefore, the critical article was called "Narid Bastard".

It is in this environment that emerges and develops new trends in literary-journalistic activity, arts and crafts, music and poetry. This is especially true in the development and popularization of the small-scale shoot "Oh, in the meadow of a red curvaceous lean", which turned into a peculiar folk anthem. It was and remains not only the slogan of the Ukrainian sich strilci, but also the national symbol of the entire Ukraine.

Deserves special attention "A respectable humorously-satirical illustrated Sich month" – "Chervona kalyna". Issued monthly representatives of the Artistic Handful of the USS. Mykola Uhryn-Bezgrishnyi was an editor. The first issue was came up in May 1917. We find samples of high-quality journalism, wonderful poetry lines on the pages. The magazine actively supported the purity of the Ukrainian language. The basis for this and many other publications was the sieve and layer printing organs that appeared during 1912–1914.

The organs of the sich strilci 1917–1918 were usually handwritten and reflected on a hectograph. The maximum amount reached 100 copies.

The State Archives of Ivano-Frankivsk oblast maintains a collection of local newspapers and magazines, especially valuable ones of which are religious editions, the press of the ZUNR periods. In particular, one of the copies of "Chervona kalyna" is stored among them in July 1917.

An instance of a humorous satirical moon begins with no humbling, but from serious poetic reflections, the authorship of which belongs to Antin Lototsky, a poet and a teacher. Poetry "The Dream" about the "goal of the cherished" "Freedom" and the reflections on "when it is already a dream that this beautiful will be fulfilled". The verse dates back to June 6, 1917. In general, almost all of the works are signed, at least abbreviations, and dated. The next verse belongs to the pen of Mykola Uhryn-Bezgrishnyi. He was a well-known Ukrainian prose writer, poet, playwright, publisher, photographer, teacher, active participant in national liberation competitions and public figure, participant of Prosvita.

With the advent of the Legion of the Ukrainian sich strilci, a Press-room was created (the body of the dissemination and preservation of information about the USS), in which they operated: a stage gymnasium, courses for illiterate shooters, a reading room with a library. Mykola Uhryn-Bezgrishnyi was one of the organizers of the Press-room. There were galaxy of talented writers, journalists, artists, and musicians including Osyp Nazaruk, Levko Lepkyi, Roman Kupchynskyi, Osyp Kurylas, Lev Hets, Mykhail Haivoronskyi, Dmetro Vitovskiy, Antin Lototskyi and others.

The magazines were decorated with graphics and portraits by O. Kurilos. In addition, of USC figures are presented.

This magazine also reveals the patriotic spirit of the sichivx strilsiv, and the romantic and lyric poetry devoted to life, in particular the latter contrasts with the humorous, and even satirical descriptions of the tragic pages of history, which also somehow helped to overcome the tragic experience experienced by these soldiers.

Keywords: magazine, Ukrainian sichovy strilci, "Chervona kalyna", Antin Lototskyi, Mykola Uhryn-Bezgrishnyi, humor, satire, poetry.

REFERENCES

Hirniak N. Kish USS. *Istorychnyi kalendar Chervonoi Kalyny na 1935 r.* Lviv : Chervona Kalyna, 1934. S. 46–56. [in Ukrainian].

Hirniak N. Orhanizatsiia i dukhovnyi rist Ukrainskykh sichovykh striltsiv. Filadelfiia : Ameryka, 1955. 84 s. [in Ukrainian].

Horbyk V. O., Denysenko H. H. *Voienna istoriia Ukrainy v pamiatkakh.* Kyiv : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2003. 177 s. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0001684> (data zvernennia: 17.09.2018). [in Ukrainian].

Horievalov S. I. *Viiskova zhurnalistyka Ukrainy v natsionalno-vyzvolnykh zmahanniakh / Vid-nia viisk. pidhotov.* Derzh. un-tu "Lviv. politekhnik". Lviv, 1997. 317 s. [in Ukrainian].

Zhyvotko A. P. *Istoriia ukrainskoi presy / uporiad.* M. S. Tymoshyk. Kyiv : Nasha kultura ta nauka, 1999. 368 s. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0007906> (data zvernennia: 17.09.2018). [in Ukrainian].

- Kryzhanivskiy A. Osyp Kurylas. Albom-monohrafiia. Lviv : Zakhidnoukrainskyi informatsiino-vydavnychi tsestr, 2008. 276 s. [in Ukrainian].
- Kuzmenko T. H. Istorychnyi rozvytok striletskoi pisni. *Ridna shkola*. Kyiv, 2003. № 5. P. 74–76. [in Ukrainian].
- Kuzmenko T. Kulturno-osvitnia diialnist ukrainskykh sichovykh striltsiv v Naddnyprianskii Ukraini. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* 2004. № 7. s. 176–186. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xix_2004_7_176 (data zvernennia: 17.09.2018). [in Ukrainian].
- Kuzmenko T. H. Mystetsko-teatralna tvorchist ukrainskykh sichovykh striltsiv u konteksti natsionalnoho rukhu pershoi chverti XX st. *Pytannia kulturolohii*. 2015. Vyp. 31. S. 72–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pk1_2015_31_12. (data zvernennia: 17.09.2018). [in Ukrainian].
- Kuzmenko T. H. Pedahohichna ta osvitnia diialnist Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv na Volyni. *Visnyk KNUKiM*. Kyiv, 2005. Vyp. 3. S. 11–14. [in Ukrainian].
- Lazarovych M. Kulturno-prosvitnytska diialnist Ukrainskykh sichovykh striltsiv u roky Pershoi svitovoi viiny. Ternopil : Taip, 2003. 114 s. [in Ukrainian].
- Lazarovych M. V. Ukrainski sichovi striltsi v revoliutsiinykh podiiakh u lystopadi 1918 r. v Skhidnii Halychyni. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1998. № 5. S. 40–52. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1998_5_40 (data zvernennia: 16.09.2018). [in Ukrainian].
- Lazarovych M. Kulturno-prosvitnytska diialnist Ukrainskykh sichovykh striltsiv u roky Pershoi svitovoi viiny. Ternopil : Taip, 2003. 114 s. [in Ukrainian].
- Rozhak K. Mystetske uhrupovannia Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv: ideolohichni zasady ta providni napriamy diialnosti. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*. 2008. S. 204–215. [in Ukrainian].
- Lytvyn M. R., Naumenko K. Ie. Viiskova elita Halychyny. Lviv : In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, 2004. 376 s. [in Ukrainian].
- Mykhailyn I. L. Istoriia ukrainskoi zhurnalistyky XIX stolittia Kyiv : Tsestr navchalnoi literatury, 2003. 720 s. [in Ukrainian].
- Chervona Kalyna. Tsestralni derzhavnyi arkhiv vshchychkh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). F. 4465. Op. 1. Spr. 222. Ark. 1. URL: <http://tsdavo.gov.ua/4/webpages/64026961.html>. [in Ukrainian].
- Chervona Kalyna. Traven. 1917. URL: <http://ounuis.info/archive/library/Journals/chervona-kalyna.html> (data zvernennia: 17.09.2018). [in Ukrainian].
- Chervona Kalyna. Serpen. 1917. URL: <http://ounuis.info/archive/library/Journals/chervona-kalyna.html> (data zvernennia: 17.09.2018). [in Ukrainian].
- Chervona Kalyna. 15 Serpnia. 1917. URL: <http://ounuis.info/archive/library/Journals/chervona-kalyna.html> (data zvernennia: 17.09.2018). [in Ukrainian].
- Chervona Kalyna. Lypen 1917 r. / Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (DAIFO). Biblioteka Sprava. 201. [in Ukrainian].
- Uhryn-Bezghrishnyi M. Kish USS / Mykola Uhryn-Bezghrishnyi. *Litopys Chervonoi kalyny*. Lviv : Chervona Kalyna, 1935. Sich. 5–7 s. [in Ukrainian].